

Otto von Habsburg főherceg és az amerikai magyar emigránsok a második világháború alatt és azt követően

Várdy, Steven Béla: *Archduke Otto Von Habsburg and American Hungarian Emigrés During and After World War II.* = *East European Quarterly*, 36. vol. 2003. January, 4. no. 441–463. p.

A Habsburg-dinasztia hat és fél évszázadon keresztül uralkodott, de ez alatt a hosszú idő alatt is kevés olyan tehetséges, megnyerő és szimpatikus személyiséget adott a világnak, mint Otto von Habsburg főherceg. Bár hat éves korától kezdve külföldön élt, magyar tanárai „megfertőzték” a Magyarországot és a kultúrája iránti szeretettel.

Amerikában 1940 máriusában-áprilisában járt először. Találkozott számos vezető amerikai politikussal és a magyar közösség fontos egyéniségeivel. Alig két hónappal később, már mint politikai menekült tért ide vissza, hogy aztán majd’ öt évig az Újvilágban éljen. Az első időkből még reménykedett, hogy vissza lehet majd állítani a Habsburg-dinasztia uralmát egy újra létrehozott közép-európai birodalom élén. Közben az amerikai politikai élet kulcsfontosságú személyiségeivel kötött barátságot, köztük Franklin D. Roosevelttel elnökkel, de hasonlóan jó kapcsolatban állt például Churchillel is. Természetesen ellenségei is akadtak: sokan azok közül a politikusok és diplomaták közül kerültek ki, akik a „még egy Hitler is jobb egy Habsburgnál” elvet vallották. Edward Benes támogatói is hasonló érzelmekkel viseltettek iránta.

Amerikai tartózkodása alatt kamatoztatni szeretne volna jó kapcsolatait, és megpróbálta Ausztria és Magyarország helyzetét javítani a háború során. Erőfeszítéseit azonban megakadályozta Csehszlovákia és a kisantant lobbija, valamint az osztrák és magyar emigráció baloldallal szimpatizáló tagjai. Az amerikai elnök 1943 végéig meglehetősen pozitívan állt hozzá a főherceg terveihez, amelyek igyekeztek megalapozni a háború utáni Közép-Európa berendezkedését. Akkor azonban egyre inkább külügyminisztere, Cordell Hull és az őt támogatók hatása alá került, akiknek sikerült őt meggyőzni arról, hogy ha megad Sztálinnak mindent, amit kér, akkor ez elejét veszi a terjeszkedésének, és lehetővé teszi, hogy a demokrácia alaptételei győzedelmeskedhessenek. Amerikában így elvesztette ugyan legfontosabb támogóját, Churchill éppen ekkor kezdte az elgondolásait felkarolni. Ez sajnos túl későn érkezett segítség volt, mivel a két szuperhatalom egyre inkább háttérbe szorította Angliát, így vezetője is veszített a hatalmából.

Otto tovább próbálkozott, hogy kiszabadítsa Magyarországot Sztálin erősödő öleléséből. Különbékét igyekezett tető alá hozni a magyarok és a szövetségesek között. A Kállay kormány támogatta az erőfeszítéseit, és 1943 márciusában hivatalos közvetítővé nevezte ki Amerika felé. 1943 végéig többen is támogatták, hogy a háború után egy közép-európai konföderáció jöjjön létre a monarchia főbb területein, melynek vezetésében Ottónak is szerepet szántak. Ha Magyarország át tudott volna állni legkésőbb 1944 elejéig, még Roosevelttel is támogatta volna, hogy az ország megtarthassa mindazon területek nagy részét, amelyeket 1938-1941 során szerzett vissza. 1944 folyamán azonban egyre nagyobb zűrzavar uralkodott el Magyarországon, ami a német megszálláshoz, a zsidó holokauszthoz, a Szálasi-puccshoz és a nyilaskeresztesek hatalmához vezetett. Ezek után már semmit nem lehetett tenni, az ország még több területet veszített, mint Trianonban, és Rákosi került hatalomra.

Otto kapcsolata az amerikai magyarokkal eleinte nem volt zökkenőmentes. Támogatói mellett sokan voltak, akik az első időkben nyíltan szembefordultak vele. Leghevesebben a baloldali radikálisok támadták, de ellenérzésekkel viseltettek iránta Horthy támogatói és a protestáns vezetők többsége is. A Habsburg-ellenes tábor azonban fokozatosan szűkült, ahogy mind többen és többen ismerték meg őt személyesen is. A világháború alatt tevékenységének jó része éppen azt célozta, hogy szembeszálljon a magyar- és Habsburg-ellenes propagandával, amelyet Beneš körei és baloldali magyar támogatói terjesztettek.

A háború után visszatért Európába, hogy onnan próbálja Ausztria és Magyarország sorsát egyengetni. Magyarországra be sem léphetett, és Ausztriából is távoznia kellett 1946 elején. Ekkor fordult újabb célja felé, ami a páneurópai gondolat gyakorlatba való átültetése volt. A németországi magyar menekülttáborok felszámolása után figyelme ismét Amerikára terelődött, hiszen a menekültek jó része ott telepedett le. Az Egyesült Államokban régi barátja, Eckhardt Tibor volt ügyének legfőbb képviselője. Gyakori amerikai előadássorozatai alatt továbbra is találkozott az amerikai politikai élet vezető személyiségeivel, de velük már nem tudott olyan közeli kapcsolatot kialakítani, mint Roosevelttel. Európában a Csonka Emil szerkesztette *Új Európa* képviselte gondolatait egészen 1982-ig. Otto nem vállalt ugyan tisztséget magyar emigráns szervezetekben, tevékenységüket folyamatosan nyomon követte.

A második világháború után nem történhetett meg a Habsburgok uralmának visszaállítás. És nem történhetett meg a kommunizmus bukása után sem. Bár Otto ismét a politikai élet fontos személyiségévé vált, a Független Kisgazdapárt még arra is felkérte, hogy színeiben jelöltesse magát a köztársasági elnöki posztra, a monarchia mint lehetséges államforma, már soha nem került vissza a köztudatba, és nem kapott támogatást.

Barna Judit

A horvátországi németek a Waffen-SS kötelékében

Wittmann, Anna M.: *Mutiny in the Balkans: Croats „Volksdeutsche”, the Waffen-SS and Motherhood.* = *East European Quarterly*, 36. vol. 2002. 3. no. 255–279. p.

1978-ban jelent meg a volt SS-parancsnok, Otto Kumm apologetikus könyve a Balkánon szolgálatot teljesítő, túlnyomó többségben ott élő németekből álló Prinz Eugen 7. Önkéntes Hegyi Hadosztály tevékenységéről (Vorwärts Prinz Eugen; újrakiadása: 1995). A Prinz Eugen nemcsak jugoszláv, hanem magyarországi és romániai illetőségű kisebbségi németeket, „svábokat” is besorozott. Friedrich Binder, a dunai-svábok jeles egyénisége bírálatában nem késlekedett figyelmeztetni, hogy Kumm írása hamis színben tünteti fel az etnikai csoportot. Ettől fogva egyre szélesedő vita bontakozott ki a kérdésről. A könyv és a kritika olyan témát tár elénk, amelynek objektív értékelése ennek ellenére máig nem történt meg.

A Waffen-SS-szel kapcsolatos korábbi szakirodalom részben nem tagadta a szervezet különböző egységei által elkövetett atrocitásokat, háborús bűnöket, melyeket jugoszláv részről számon tartottak, és Nürnbergben feltártak. A hadszíntérré vált területekről toborzott 7. Hadosztály viselt dolgainak teljes körű feltárása és azok megítélése igencsak kényes terület, ahol a legkisebb hamisítás vagy mellébeszélés is újra meg újra felborzolja a kedélyeket az egyik vagy a másik oldalon. Van aki úgy véli: a győztes Tito-partizánok nekivadult dühét a jugoszláviai németek iránt, ami genocídiumba torkollott, nem utolsósorban e

harcilag egységek különös kegyetlensége (?) váltotta ki. Ennek tökéletesen ellentmond az a beállítás, ami szerint a besorozott svábok a hadvezetés szemében zömmel nehezen fegyelmehető, gyakran megbízhatatlan, alulteljesítő katonáknak bizonyultak. Tisztjeik gyakran beleütköztek a többségi környezethez idomult, „németekhez méltatlan” mentalitásba vagy éppen a német nyelvtudás hiányosságaiba is (már-már anyanyelv-oktatási programokat kellett beállítani) az etnikailag vegyes házasságokból született katonáknál. Napvilágot láttak azok a hozzászólások is, amelyek az Eugen Prinz vonatkozásban vagy bagatellizálni igyekeztek az elítélendő cselekményeket, mondván, hogy azok csupán a partizán harcmodorhoz alkalmazott, elkerülhetetlen válaszok voltak, vagy pedig azzal mentegetik a történeteket, miszerint a kötelékben harcoló helyi németek, függetlenül attól, hogy civil szervezeteiket és tömegeiket mennyire hatotta át a náci propaganda, akaratlan résztvevői voltak az eseményeknek. Amint ma már ismeretes: kényszerosorozással, miután az önkéntesség elve kevés eredményre vezetett; e tényállást épp magyar vonatkozásban tekinti át Johann Böhm *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS* (1990) című munkája.

Wittmann tételesen idézi a mára igen szerteágazó irodalmat a kérdés rövid áttekintése során. Lassan leszűrődik a meggyőződés: a sváb besorozottak általában tényleg nem voltak hithű SS-ek, a sorozásnál félrevezették őket, amire hamar rájöttek. Az SS sebtében összeállított nemzetiségi hadosztályainak zavarodottsága és tehetetlensége legfőképp talán éppen abból ered, hogy a meggyőződésük ellenére besorozott katonák sokkal inkább ahhoz az országhoz, környezethez kötődtek, ahol éltek, nem pedig a náci birodalomhoz. De értelmetlen az ellenfél részéről is egyéneiknek azt felróni, hogy mégsem fordították fegyverüket parancsnokaik – és közvetve anyaországuk ellen, és ekképpen hazaárulókká lettek. 1943 végére majdnem 40 ezer jugoszláviai német szolgált a Prinz Eugen kötelékében. Rövid kiképzés után vetették be őket, és egyebek között ebből is adódóan, teljesítményük valóban gyengének bizonyult, veszteségeik még így is aránytalanul nagyok voltak.

A tanulmány eredeti hozzájárulása a témához ama, katonai levéltárban fellelhető dokumentumok bemutatásában rejlik, amelyek az egyik horvátországi, Boszniában állomásozó zászlóaljnál előfordult kínos incidenst érintik: a sok fegyelmelés során a felettesek már „anyázni” kezdtek, amit az érintettek egynémelyike igen zokon vett (balkáni módra?), és ez engedetlenségi hullámot, majd természetesen hadbírói vizsgálatot szült. Ezúttal a vezetés becsületére legyen mondva: a felettesek aggályosan kerültek a máskor megszokott példastatuálást, eltussolták az ügyet, és levonva bizonyos tanulságokat, inkább feloszlatták az egységet.

Barna Judit

A szlovákok Szent Adalbert Társulata (Spolok svätého Vojtecha) 1870 és 1918 között

Katuniec, Milan: Spolok svätého Vojtecha v prvom období svojho pôsobenia (1870-1918). = Historický časopis, 51. roč. 2003. 1. no. 41–62. p.

Pesten 1848-ban társulat alakult a magyar, német és szlovák katolikus hívőknek jó és olcsó könyvekkel való ellátására. Ez fejlődött később – 1852 augusztusában – Szent István Társulattá, amely 1849 után többek között kiadta a *Katolícke noviny* címen a szlovákul írt, de magyarpárti újságot is.

Az öntudatosabb és radikálisabb szlovák katolikus papok azonban ezzel a helyzettel nem voltak megelégedve. Közülük is Andrej Radlinský volt az, aki többet-jobbat szeretett

volna elérni, azaz hagyományként elfogadni Anton Bernolák és Juraj Fándly által 1792-ben alapított *Slovenské učenie tovarištvo* nemzeti érték gondozásának és -fejlesztésének koncepcióját.

1857-től kezdve több, sokáig sikertelen akciót indított elképzelése megvalósítására. Végül, amikor Simor János lett az esztergomi hercegprímás, siker koronázta erőfeszítéseit, mégpedig „hoci-nesze” alapon. Történt ugyanis, hogy Lónkay Antal, a *Magyar Állam* c. katolikus lap szerkesztője nyilvánosan támadta meg Radlinský papi becsületét, mert a szlovák pap Moszkvában szláv kongresszuson vett részt. Radlinský beperelte Lónkayt, és már a tárgyalás napját is kitűzték. Minden jel arra mutatott: Lónkay vesztségre áll. Ezért megkérte a hercegprímást, beszélne le Radlinskýt a perről, illetve vonná vissza ebbéli szándékát. Simor magához kérte a kvázi felperest, ám ő nem akart visszalépni. Ekkor kérdezte meg őt Simor, mit kívánna elégtételül a visszalépés fejében. Ő erre: „Tessék jóváhagyni a Szent Adalbert Társulat már régóta itt fekvő alapszabályát.” Az alku létrejött. Az egyházi jóváhagyáson kívül Eötvös József kultuszminiszter is hozzájárult a társulat létrejöttéhez.

Az alapszabályzat egyházi és állami jóváhagyását követően a társulat megalakult. Első közgyűlését 1870. szeptember 14-én tartotta. Elnöke a hercegprímás által kinevezett Henrich Szajbély lett. Igazgatóul (správca) Juraj Slotát választották a többi tisztségviselővel és a 60 tagú választmánnyal együtt. (Érdekes, hogy a Társulat létrejöttében orosz-lánrész vállaló Radlinský csak tiszteletbeli alelnöki címet kapott, s ezért „magánosította” önmagát.)

Kétféle tagság létezett. Alapító tag az lehetett, aki 100 forintot áldozott e célra (egyszerre vagy 12 forintos részletekben), rendes tag pedig az, aki 10 forintot (egyben vagy 12 havi részletekben). Induláskor majdnem 1400 volt a taglétszám: legtöbben a nagyszombati vikáriátusból (676), legkevesebben a kassai püspökségből (3) léptek be a Társulatba.

A Társulat és a tagság közötti kapcsolatot leginkább a *Pútnik svätovojtešský* (Szentadalberti zarándok) c. naptár tartotta életben. Ennek példányszáma a tagság növekedésével együtt nőtt (1894-ben 7500, 1901-ben 10 500, 1914-ben pedig 30 ezer). Ezen felül – hol több, hol kevesebb – a tagságnak kiadott könyvek/brosúrák is erősítették a Társulathoz tartozás érzetét.

Különösen sikeres volt a tankönyvkiadási tevékenység az egyházi fenntartásban működő elemi és szakiskolák számára. Előfordultak húsz-, huszonöt ezres példányszámok is az esetenként 10-20 kiadás példányszámát összevéve. E tankönyvek kvalitásait mutatja, hogy az evangélikus iskolákban is tanítottak belőlük.

Kevésbé voltak sikeresek (tartósak) a Társulat sajtópróbálkozásai (Katolícke noviny, Kazatel'ňa, Literárne listy.) A Szentírás fordításának örvén Andrej Hlinkának is voltak kapcsolatai a Társulattal, aki 1907 novembere és 1910 februárja között a szegedi Csillagbörtön rabja volt államellenes tevékenysége miatt. Az államfordulat után azonban egyenesen elnöke lett a Társulatnak, amelyet akkor – szó szerint értve a dolgot – már-már a sírból kellett kiemelni, új életre kelteni.

A Szent Adalbert Társulat azonban korántsem csak a szlovák katolikusok hitbéli-szellemi megerősítését és fejlesztését szolgálta, hanem a nemzeti célokat is az időközben egyre fenyegetőbb magyarosítási törekvések ellenében.

A Társulat hivatalos nyelve kizárólag a szlovák volt, s az evangélikus Štúr rendszeresítette szlovák irodalmi nyelv végleges meggyökeresedését is nagymértékben elősegítette.

A magyar nacionalisták pontosan érzékelték a Társulat szlovák azonosságtudatát és ennek az azonosságtudatnak erőteljes kisugárzását a katolikus szlovákságra, majd 1875,

a Matica slovenská és a szlovák középiskolák bezárása után mindinkább az egész szlovák nemzetre. Mi sem bizonyítja egyértelműbben ezt, mint a lépten-nyomon kezdeményezett eljárások sora, sőt atrocitásokig érő expanziója. Ennek jegyében verték szét Nyitrán magyar és magyarón (=magyarpárti) elemek 1871-ben a Társulat nyitrai közgyűlését.

Az eredeti dolgozat igen részletesen tárgyalja a Társulat emberi viszonyait, amelyek nem voltak mindig harmonikusak, aminek következtében nagyon sokan jutottak nagyrészt kérészerű szerepekhez a Társulatban. De bárhogyan is: a Társulat mindig sikeresen küzdötte le válságait. Mindig akadtak olyan (általában papi) személyek, akik megmentették az intézményt.

A Társulat a létrejött új állam demokratikus körülményei között új erőre kapott, és Szlovákia legnépesebb civil szervezeteként folytatta munkáját.

Futala Tibor

A volhíniai lengyel kisebbség lemeszárlása 1943-ban

Przebaczamy i prosimy o przebaczenie. List otwarty z okazji 60. rocznicy ukraińsko-polskiego konfliktu na Wołyniu. = Więż, 2003. 4. no. 117–118. p.

Borkowicz, Jacek: Z nadzieją na pojednanie. = Uott, 119–125. p.

2003. június 11-én lesz hatvan éve annak, hogy az UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg) volhíniai parancsnokának intenciójára elkezdődött a „Bugon túli” lengyel kisebbség legalább 50 ezer áldozatot követelő lemeszárlása.

Eleddig e szörnyűségre való emlékezés – ellentétben pl. a katyni gyilkosságokkal és a varsói felkeléssel – a lengyel közvéleményben sohasem volt különösebben szenvedélyes. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy az áldozatoknak nem voltak se varsói, se krakkói rokonaik, akik társadalmi méretűvé szították volna egyéni fájdalmukat. Most viszont, közeledvén a hatvanadik évforduló, mintha élénkebb lenne a volhíniai eseményekkel kapcsolatos érdeklődés.

Ehhez hozzájárult az a nyílt levél, amelyet 39 vezető ukrán értelmiségi írt alá a bocsánatkérés igényével. A levelet kommentáló és a lemeszárlás okait feltáró válaszában Jacek Borkowicz elismeri, hogy az értelmiségi kezdeményezés több fontos dolgot, így pl. az „ukrán fegyverek” ártatlan és békés lengyel családok elleni fordításának és az akció büntös-elhibázott voltának tényét a megbékélés irányába tett első lépésnek lehet tartani.

Ennek ellenére ez a levél sem mentes az ukrán mentéskeresés szokásos elemeitől, amelyek relativizálják a gyilkosságokat mondván, hogy az UPA tagjai („szekercéseknek” hívták őket) és a lengyel Honi Hadsereg katonái egyaránt vétkesek.

Az igazság az, hogy a vérengzések kezdetén és kulminálásuk idején a Honi Hadsereg nem volt jelen a térségben. Oda „megkésétt védelem nyújtása végett” vonult csak be.

Nem igaz az sem, hogy az UPA az 1939 előtt oda telepített lengyel katonacsaládok ellenes magatartását akarta volna megbosszulni, ugyanis ezeket a családokat már az „első szovjet időkben” keletre hurcolták.

A más régiókban előfordult lengyel alvilági elemek túlkapasainak „visszafizetése” sem mentés a teljesen védtelen „végvidéki” lengyel parasztcsaládok kiirtására.

Az igazi ok: az UPA „belső ellenségnek” minősítette a lengyeleket, s likvidálásukat „antibolszvista indítékkal”, a hátszág biztonságossá tétele érdekében végezte el. S éppen ez

a körülmény teszi hat évtizede lehetetlenné, hogy az ukránok elítéljék az UPA volhíniai ténykedését, s létének egészét a nemzet legdicsőbb teljesítményei egyikének tartásák.

Lengyel részről nem állította soha senki, hogy az UPA a rablóbandák, köztörvényes bűnözők sereglete lett volna elejétől végig. Osztagai-tagjai komoly érdemeket szereztek a visszatérő szovjet hadsereg elleni küzdelmekben. Ez azonban nem zárja ki, sőt megköveteli a differenciált vizsgálatokat, a felelőségek megállapítását és lemondást a másik felet provokáló megnyilvánulásoktól (pl. a lengyeleket sérti, hogy a volhíniai UPA-parancsnoknak, Dmytrij Kliaczkivskinek a 60. évforduló apropójából szobrokat emelnek).

Jacek Borkowicz dolgozata végén erőteljesen hangsúlyozza az ukrán nyílt levél jelentőségét, de a lengyelek számára nem egészen kielégítő voltát, és azt szeretné, ha az ukrán–lengyel dialógus a tények mentén folytatódna, majd „boldog végkifejletbe” toroklana.

Futala Tibor

Szovjet parasztasszonyok és lányok a második világháború előtti években

Manning, R. T.: *Žensiny sovetskoj derevni nakanune vtoroj mirovoj vojny, 1935–1940 gody. = Otečestvennā istoriā, 2001. 5. no. 88–106. p.*

1936. június 27-én tették közzé azokat a szovjet törvényeket, amelyek a család intézményének megerősítését, a válások korlátozását és a női termékenység fokozását (az abortuszok tilalmát, a sokgyerekes anyák állami támogatását) írták elő. Ez azt jelentette, hogy az SzK/b/P (és vele a szovjet állam) feladta a számbeli fölényben lévő legnagyobb „kisebbség”, a nők korlátok nélküli emancipációs programját, és helyzetük megszilárdítását a családjáért és a közéletért való felelősség kereteibe szorította vissza.

A tennivalók java része a vidéket, a falut érintette, ahol az akkori Szovjetunió lakosságának kétharmada élt (114 millió 400 ezer ember), s ahol a kolhozrendszer alighogy megszilárdult.

Ami a termékenységet illeti, az új törvények hatására a városokban hozott látványos, ám tisztavirág-életű eredményeket. Moszkvában és Leningrádban 1937-ben kétszer annyi gyerek született, mint egy évvel korábban, Kijevben, Minszkben, Bakuban, Taskentben, Tbilisziben és Frunzében 50%-kal, Harkovban pedig 85%-kal. Falun viszont 32,2 ezrelék átlagérték körül stagnált a népszaporulat. A nők hagyományos foglalkozása (kertművelés, baromfivédelem, kolhozokban idénymunkák) és a közegészségügyi feltételek hiányosságai miatt nem is lehetett elvárni hirtelen növekedést e téren.

Ha a szovjet hatalom a gyermekáldáson kívül még azt is akarta – és akarta –, hogy a parasztlányok és -asszonyok körében teret hódítsanak a közéleti és szakképzettséget igénylő munkakörök, akkor meg kellett teremteni azt a közegészségügyi-szociális infrastruktúrát, amely szükséges volt ahhoz, hogy a felelős posztokat betöltő asszonyok folyamatosan képesek legyenek dolgozni.

1939-re 1914-hez képest az infrastrukturális eredmények számszerűen jelentősek voltak, ám a szükségletekhez képest igen szerény mértékű növekedés valósult meg. Ismerkedjünk meg velük: 1914-ben 3 ezer, 1939-ben 7 ezer falusi kórház működött a szükséges 49 ezer kórházzal és 178 ezer ágygal szemben. A 4300 orvosi ambulanciával szemben 14 300 lett, az úgynevezett felcser-, illetve felcser- és szülésznői ellátóhelyek száma

4500-ról 26 700-ra nőtt. Ezenkívül 11 785 járási orvos, 23 200 ágygal rendelkező 7503 falusi szülőotthon is a családi-közéleti programot szolgálta a kb. 20 millió 16–49 év közötti falusi nőt (ők tették ki a falusi dolgozók majdnem 6%-át).

És továbbmenve: lett 859 500 bölcsődei, 1 millió 175 ezer óvodai, több mint 4 millió szezonális óvodai, 1 millió 175 ezer szezonális játszótéri férőhely is.

Számos adatsor mutatja: nők részesedése a helyi (esetleg a járási) párt-, tanács és kolhozvezetésben egyaránt mizerábilis volt, éppen úgy, mint a magas kvalifikációt igénylő munkakörökben. A központi szervek, amilyen gyorsan és tömegesen csak lehetett, intézkedtek a női káderek jobb státusokhoz való juttatása érdekében. Részint a helybéli tehetséges nőket pártolták így, részint pedig az újonnan kiképzett fiatal kádereket. Az egyedi intézkedéseken kívül szemléletfejlesztő vitákat és gyűléseket is rendeztek e témakörből, mivel sok helyütt férfiellenállás mutatkozott a nők pártfogása láttán (különösen a muzulmán köztársaságokban).

A sajtó előszeretettel „pécázta ki” a tudomására jutott negatív eseteket, ami a „csisztkák” idején nem volt jó ómen az érintettek számára. És persze: publicitást kaptak a legkiválóbb, a közsorból tehetségüknél és szorgalmuknál fogva kiemelkedett asszonyok esetei. Különösen Oszzipenko világrekorder pilótánót sztárolták, nem utolsósorban az USA-val vívott presztízsháború miatt.

Mind a gyermekáldás növelése, főként azonban a parasztlányok és -asszonyok szakmai színvonalának, hozzáértésének fejlesztése érdekében kifejtett erőfeszítések arról tanúskodnak, hogy a szovjet vezetés számított a második világháború közeli kitörésére. Amint azonban béke lett, a falusi nők elvesztették a központ kiemelt figyelmét és támogatását. Sorsukra maradtak.

Futala Tibor

Orosz élet Finnországban a két világháború között

Baschmakoff, Natalia – Leinonen, Marja: Russian Life in Finland 1917–1939: A Local and Oral History. Helsinki, 2001 (= Studia Slavica Finlandensia XVIII). 485 p.

A gazdagon illusztrált kötet az oroszországi forradalmak után Finnországba került oroszok társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életét mutatja be a II. világháború kitöréséig. A könyv forrásanyagát az írásos dokumentumok mellett nagyszámú visszaemlékezés is képezi.

Az első rész a történelmi háttérrel mutatja be. A XVIII. században, amikor Finnország svéd uralom alatt állt, az orosz lakosság száma elhanyagolható volt; 1724-ben például Helsinkiben mindössze tizenhárom orosz élt. A Nagy Péter idején Oroszországhoz csatolt Ó-Finnország (Výborg vidéke) területén, ahol orosz csapatok állomásoztak, több orosz lakott, mivel a helyőrségek körül települések alakultak ki, ahol kiskereskedők és iparosok telepedtek meg. Az ó-finnországi orosz telepések közül sokan mind a mai napig megőrizték orosz nyelvüket. A XVIII. század közepén orosz falvak jöttek létre a Karél-földszoroson is. Ezek lakói a jaroszlavlai, kosztromai, moszkvai, tulai és orjoli kormányzóságokból ide telepített jobbágyok voltak, akiket földesuraik telepítettek ide, miután a földszoroson kaptak újabb birtokot. 1809-ben Oroszország megszerezte Finnországot a svédektől, s az ekkor kialakított, az Orosz Birodalmon belül széles körű autonómiával rendelkező Finn Nagyhercegségbe 1811-ben beolvasztották Ó-Finnországot is. Ezzel a földszoros orosz jobbágyai felszabadultak, és finn állampolgárokká váltak. Az említett orosz falvak

Kyyrölä néven 1890 és 1932 között külön községet képeztek, amely kulturálisan és nyelvi-
vileg is egyfajta észak-orosz enklávé maradt a finn környezetben. Az 1930-as években
mintegy 2000 lakosú Kyyrölä sajátos vonásai közé tartozott a lakosság ortodox vallása,
különleges nyelvjárása és népművészete (fazekasság). Ráadásul a népesség az 1930-as
évek végéig túlnyomórészt endogám maradt, ezért az kyyröläi oroszok határozott cso-
portidentitással rendelkező etnikai csoportot képeztek. Finnül többnyire csak azok a fér-
fiak beszéltek, akik a község határain túl is közlekedtek; finnek alig laktak ezekben az
orosz falvakban.

Az orosz fennhatóság idején (1809–1917) még mindig nagyon kevés orosz élt a Finn
Nagyhercegség területén. 1850-ben például mindössze 45 orosz kereskedő lakott Helsin-
kiben. Az orosz határ könnyen átjárható volt, ezért a nem véglegesen letelepedett oroszok
száma a politikai és a gazdasági helyzet függvényében ingadozott. Az 1850-es években
például a krími háború idején a helsinki ortodox egyházközség létszáma az 1852. évi 682-
ről 1856-ban 1404-re emelkedett, majd 1859-ben ismét visszaesett 684-re. 1900-ban a
finn állampolgársággal rendelkező orosz nemzetiségűek száma csak mintegy 6000 volt,
ami az ország lakosságának mindössze a 0,22 százalékát tette ki. Az oroszok központjai
Helsinki és Vyborg voltak, ahol orosz csapatok állomásoztak. A helyőrségekben templo-
mok és iskolák működtek, a fővárosban orosz színház is működött, orosz újságokat is ad-
tak ki. A letelepült oroszok, vagyis az orosz nyelvű finn állampolgárok zömmel kereske-
dők, iparosok, kisvállalkozók és hivatalnokok voltak. Az üzleti életben és a hivatalokban
az oroszok is az ország első hivatalos nyelvét, a svédet használták. A huszadik század ele-
jén az Orosz Birodalom korlátozni törekedett a Finn Nagyhercegség autonómiáját azzal a
céllal, hogy idővel bekebelezze azt a birodalomba. Különböző törvények erősítették az
orosz jelenlétet a hadsereg, az államigazgatás, az oktatás és az ortodox egyház szolgálatá-
ban. Ezen intézkedések következtében 1910-ben a hét nagyobb finnországi városban már
tizenkétezer orosz állampolgár lakott állandó jelleggel. Az első világháború alatt a cári
kormányzat nagyszabású erődítési munkálatokat végzett Finnország területén, és az orosz
csapatok létszáma 1917-ig folyamatosan nőtt. Közvetlenül a forradalom kitörése előtt a
katonai személyzet létszáma elérte a 125 ezer főt. A Karél-földszoros életét nagyban be-
folyásolta Szentpétervár közelsége. A XIX. század elején indult meg a dácса-*ipar*, amely
a helyi paraszti gazdálkodás legfontosabb ágazatává vált. A nagyszámú nyaralótulajdonos
mellett a földszorson orosz földbirtokosok is gazdálkodtak. 1913-ban a vyborgi kor-
mányzóóságban a 10 ezer dácса mellett 775 földbirtok is külföldi – többnyire orosz – tulaj-
donban volt. Az 1860-as évek reformjai, a vasútépítések megindulása után a nyaralók
Finnország belső területeit is célba vették. Sok pétérvári család egész háztartásával együtt
Finnországba költözött a nyárra, hogy megszabaduljon Pétérvár egészségtelen klímájá-
tól. A Karél-félsziget az 1820-as évektől kezdve az orosz értelmiség kedvelt pihenőhelyé-
vé vált. Az orosz kultúra olyan emblemikus alakjai töltöttek itt több-kevesebb időt, mint
Puskin, Batyuskov, Zsukovszkij, Karamzin, Krilov, Belinszkij, Turgenyev és Nyekra-
szov. Itt találtak menedéket az orosz földalatti mozgalmak képviselői is, mivel a finn rend-
őrség nem üldözte az orosz forradalmárokat. A XX. század elején a festő Ilja Repin lakott
több mint harminc évig Kuokkalában (mai neve: Repino), akinél sok neves orosz értelmi-
ségi fordult meg.

Szentpétervár és Helsinki közelsége folytán az I. világháború és az orosz forradalmak
eseményei közvetlenül érzékelhetők voltak Finnországban. Az első forradalom és a cár
lemondása meglepetésként érte az itteni oroszokat. A finnek közben saját függetlenségü-
kért küzdöttek, és tárgyaltak az orosz fél állandóan változó képviselőivel. 1917 októbé-
rében a finn parlament kinyilvánította az ország függetlenségét, de 1918 tavaszáig – az új

szovjet kormány ekkor ismerte el Finnország függetlenségét – nem történt semmi, az orosz hadsereg és a flotta maradt eddigi helyén, az orosz lakosság sem kívánta elhagyni Finnországot. A független finn kormány igyekezett minél előbb megszabadulni az orosz hadseregtől, de az orosz tisztek helyzetét megértéssel kezelte, amiben nagy szerepe volt Mannerheim marsallnak, aki korábban szintén cári tiszttel volt. A volt cári tisztek közül igen sokan gyarapították az emigránsok számát, mivel tudták, hogy a szovjet rendszerben keserves sors vár rájuk. A finn polgárháború idején, 1918 áprilisában a finn szenátus rendeletére mintegy 20 ezer orosz – főleg katonai személyeket – kitoloncoltak az országból. Hamarosan azonban megfordult a menekülés iránya, az orosz forradalom eseményei hatalmas orosz tömegeket kényszerítettek menekülésre Oroszországból Finnországba. A forradalmakat kísérő további csapások, például az 1918. őszi pétervári kolerajárvány is sokakat menekülésre késztetett. 1919 végéig 5000 menekült érkezett, ezzel együtt az orosz állampolgárok száma ekkor 11 896 volt. 1919–1920-ban egy időre Helsinkiben alakították ki Jugyenicis tábornok intervenció hadseregének a főhadiszállását. Az intervenció sikertelensége után az orosz emigránsok zöme tovább indult Európa más országai felé. A Finnországban maradó új jövevények és a régen megtelepedett oroszok között a kapcsolat meglehetősen hűvös volt. Természetesen különbséget kell tennünk azok között, akik teljesen nincstelenül érkeztek, miután mindenüket elvesztették Oroszországban, és azok között, akik már korábban tartós kapcsolatban álltak a finnekkel vagy a finnországi svédekkel. A helyi cári tisztek, akik hirtelen elvesztették állásukat és hazájukat, ez utóbbi körbe tartoztak, és később bizonyos esetekben még nyugdíjat is kaptak a finn kormánytól. Sok orosz emigráns félig karéliainak tartotta magát, főleg a szentpétervári nyaralótulajdonosok, akik a Karél-földszoroson várták, hogy miként alakulnak az események otthon. A dácsa-ipar mellé az óslakosok új jövedelemforrást is találtak: az embercsempészetet. Emberek mellett persze csempészték árut is, főleg élelmiszert.

A tartósan Finnországban maradt emigránsok Helsinkiben, Vyborgban és a Karél-földszoroson telepedtek le. Ezekben az emigráns-központokban a finn nyelv ismerete nélkül is el lehetett boldogulni. Igen fontos tényező volt az orosz iskolák léte. Az 1923–1924. tanévben 22 különböző szintű orosz iskola működött 1260 tanulóval. A nyelvismeret hiánya nem okozott hátrányt a Karél-földszoroson, mert ott nem volt nehéz olyan finn embert találni, aki beszélt oroszul. Akorábbi nyaralóvendégek most eladogatták azt, amit menekülésükkor sikerült magukkal hozniuk, lakókat tartottak dácsáikban, veteményes kertet műveltek.

A finn állampolgárságú oroszok száma 1935-ig nőtt (1920–4806, 1930–8216, 1940–7210, 1950–4890), majd csökkenni kezdett, részben az asszimiláció, részben a kivándorlás miatt. Akorábbi orosz állampolgárok száma az 1930. évi 7883-ról 1945-re 3193-ra csökkent. Ezek a számok más országokhoz képest alacsonyak: 1936–1937-ben Franciaországban 100–120 ezer, Lengyelországban 80–100 ezer, de még a kis Lettországból is 12 800 orosz menekült volt.

A finnországi orosz emigránsok folytatták az orosz felsőbb társadalmi osztályokra jellemző otthoni nevelést, amelynek szerves részét alkották a művészetek: a zene, a tánc, a rajz és az előadóművészetek. Az orosz értékek megőrzése sokuk számára megélhetési lehetőséget is biztosított. Az orosz közösség nagyban gazdagította az egész ország művészeti életét, különösen érvényes ez a zenére és a balettra. A finn opera orosz énekeseket, táncosokat, koreográfusokat és jelmeztervezőket alkalmazott. A húszas évek elején a finnországi szimfonikus zenekarokban, az éttermekben és a mozikban játszó zenészeknek legalább a fele orosz volt. A könyv második része ezt a finnországi orosz művészeti életet mutatja be számos illusztráció és visszaemlékezés segítségével.

A KISEBBSÉGGUTATÁS KÖNYVEK

megjelent kötetei

Bulla Béla–Mendöl Tibor: **A Kárpát-medence földrajza**

Tóth János: **Szentpéterfa**

Kniezsa István: **Magyarország népei a XI. században**

Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban
(szerk. Pomogáts Béla, Ádám Magda, Cholnoky Győző) (elfogyott)

Pukánszky Béla: **Német polgárság magyar földön**

Rátz Kálmán: **A pánszlávizmus története**

A magyarság és a szlávok (szerk. Szekfű Gyula)

**Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós
vízumrendszer árnyékában**
(szerk. Tóth Judit)

Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén (szerk. Gulya János és Kerényi Ferenc)

Kniezsa István: **Kelet-Magyarország helynevei**

Kárpát-medencei önismeret (szerk. Cholnoky Győző)

Pomogáts Béla: **Változó Erdély**

Eckhardt Sándor: **A francia forradalom eszméi
Magyarországon**

Lukács István: **A megváltó Mátyás király színeváltozásai
a szlovén néphagyományban és szépirodalomban**

Niederhauser Emil: **Nemzet és kisebbség**

Barna Gábor: **Búcsújárók**

Szekfű Gyula: **Állam és nemzet**

A történeti Erdély (szerk. Asztalos Miklós)

**Saint Stephen and His Country. A Newborn Kingdom in
Central Europe: Hungary**
(szerk. Zsoldos Attila)

Mályusz Elemér: **A középkori magyarság település-
és nemzetiség-politikája**

Nyomárkay István: **Anyanyelvi ébredés és hagyomány
nálunk és szomszédainknál**

Kalász M.–Kovács J. L.–Balogh F. A.–Komáromi S.: **Fejezetek
a magyarországi német irodalom történetéből**

Lőkös István: **Nemzettudat, nyelv és irodalom**

Fried István: **A közép-európai szöveguniverzum**

Fehérvári Győző: **„Dalnak új utat mutattam...”
A KALEVALA és a KALEVIPOEG összehasonlító elemzése,
magyarországi fogadtatása és hatása**

Köpeczi Béla: **Erdélyi történetek**

**Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság
munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében**
(szerk. Fábri István)

Kniezsa István: **Helynév- és családnév-vizsgálatok**

**Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai
a változó világban** (szerk. Majtényi Balázs)

Niederhauser Emil: **Magyarok és Európa**

Makkai Béla: **Végyvár vagy hídfő?**

Moravcsik Gyula: **Bizánc és a magyarság**

Kristó Gyula: **A korai Erdély** (angol nyelvű)

Megjelenés előtt

Kovács József László: **Sopron–Ödenburg: 700 év irodalma
két nyelv vonzásában**

Kristó Gyula: **Nem magyar népek a középkori
Magyarországon**

Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása
(ford. és szerk. Moravcsik Gyula)